

مجموعه گزارش‌های "با ما بخوانید"

شماره ۲۲: آزادی اقتصادی؛ از حق انتخاب تا رفاه

روایتی از گزارش ۲۰۲۶ مؤسسه فریزر و چالش‌های اقتصاد غیر آزاد ایران

❖ مقدمه

مؤسسه فریزر در گزارش سالانه «آزادی اقتصادی جهان ۲۰۲۶»، وضعیت آزادی اقتصادی ۱۶۵ اقتصاد را بر پایه داده‌های سال ۲۰۲۴ ارزیابی کرده است. آزادی اقتصادی برای بنگاه در امکان سرمایه‌گذاری، دسترسی به بازار، امنیت قرارداد و پیش‌بینی‌پذیری هزینه‌ها معنا پیدا می‌کند؛ برای خانوار، در حفظ قدرت خرید، فرصت اشتغال و امکان انتخاب. یافته‌ها نشان می‌دهد. اقتصادهای آزادتر، به‌طور متوسط، درآمد بالاتر و وضعیت رفاهی بهتری دارند. ایران با امتیاز ۴۰.۵۱ از ۱۰ و رتبه ۱۶۰، در میان ده اقتصاد انتهایی جدول قرار دارد؛ بررسی مؤلفه‌های آن، محدودیت‌های فعالیت اقتصادی و اولویت‌های اصلاح را روشن‌تر می‌کند.

❖ شاخص چه چیزی را اندازه می‌گیرد؟

شاخص فریزر، آزادی اقتصادی را در پنج حوزه و با استفاده از ۴۶ مؤلفه و زیرمؤلفه می‌سنجد: اندازه دولت؛ نظام حقوقی و حقوق مالکیت؛ پول سالم؛ آزادی تجارت بین‌المللی؛ و مقررات. امتیازها در مقیاس صفر تا ده بیان می‌شوند؛ امتیاز بالاتر، نشان‌دهنده آزادی اقتصادی بیشتر در چارچوب این شاخص است. در این چارچوب، آزادی اقتصادی به امکان انتخاب، مبادله داوطلبانه، رقابت و حفاظت از دارایی‌ها مربوط می‌شود. تورم بالا، محدودیت تجارت، ناامنی حقوق مالکیت و مقررات بازدارنده، این امکان را کاهش می‌دهند. یکی از پیام‌های مهم گزارش آن است که کوچک‌بودن دولت به‌تنهایی برای دستیابی به اقتصادی آزاد و شکوفا کافی نیست. برخی اقتصادهای توسعه‌یافته، با وجود امتیاز پایین‌تر در اندازه دولت، به‌واسطه نظام حقوقی قوی، ثبات پولی و تجارت باز، جایگاه مناسبی دارند.

❖ تصویر جهان؛ صدرنشینی همراه با هشدار

هنگ‌کنگ با وجود افت امتیاز، همچنان در صدر رتبه‌بندی قرار دارد و سوئیس و سنگاپور نزدیک‌ترین تعقیب‌کنندگان آن هستند. جدول ۱، رتبه و امتیاز پنج اقتصاد پیش‌تاز را نشان می‌دهد.

جدول ۱. پنج اقتصاد پیش‌تاز آزادی اقتصادی جهان؛ داده‌های ۲۰۲۴، گزارش ۲۰۲۶

اقتصاد	رتبه	امتیاز از ۱۰
هنگ‌کنگ	۱	۸.۵۳
سوئیس	۲	۸.۴۵

۸.۴۳	۳	سنگاپور
۸.۳۸	۴	نیوزیلند
۸.۲۱	۵	آمریکا

هنگ کنگ همچنان در صدر قرار دارد، اما امتیاز آن نسبت به سال ۲۰۰۹، ۰.۶۸ واحد کاهش یافته و بخش عمده این افت پس از سال ۲۰۱۸ رخ داده است. تضعیف حقوق مالکیت، نظام حقوقی و وضعیت مقررات، از عوامل این کاهش معرفی شده‌اند. تجربه هنگ کنگ یادآور می‌شود که رتبه بالا می‌تواند افت کیفیت نهادی را پنهان کند؛ بررسی روند امتیازها به اندازه رتبه اهمیت دارد.

کانادا از رتبه ۹ به ۱۸ تنزل یافته و آلمان در جایگاه ۱۹ قرار دارد. بریتانیا دهم، ژاپن سیزدهم، فرانسه سی و نهم، ایتالیا چهل و هفتم، کره جنوبی پنجاه و سوم، اندونزی هفتاد و دوم، مکزیک هفتاد و هفتم، برزیل هشتاد و پنجم، هند هشتاد و هشتم، چین صد و دهم و روسیه صد و چهل و سوم هستند. ده اقتصاد دارای کمترین آزادی اقتصادی، به ترتیب از رتبه ۱۵۶ تا ۱۶۵، عبارت‌اند از جمهوری دموکراتیک کنگو، مصر، مالاوی، الجزایر، ایران، میانمار، لیبی، سودان، زیمبابوه و ونزوئلا. ایران در این فهرست، ششمین اقتصاد از انتهای جدول است.

در سطح جهانی، آزادی اقتصادی پس از افت دوران همه‌گیری، در سال ۲۰۲۴ نشانه‌هایی از بازیابی نشان داده است؛ با این حال هنوز به سطح پیش از همه‌گیری بازنگشته است. گزارش، افزایش مداخلات، محدودیت‌های تجاری و تورم را از عوامل افت این دوره می‌داند.

❖ آزادی اقتصادی و رفاه؛ فاصله‌ای فراتر از درآمد

برای بررسی ارتباط آزادی اقتصادی با زندگی مردم، گزارش شاخص‌های درآمد، سلامت و ساعات کار را میان اقتصادهای دارای بیشترین و کمترین آزادی مقایسه کرده است. نتایج منتخب این مقایسه در جدول ۲ آمده است.

جدول ۲. مقایسه درآمد و رفاه در اقتصادهای دارای بیشترین و کمترین آزادی اقتصادی

معیار	گروه دارای بیشترین آزادی	گروه دارای کمترین آزادی
تولید ناخالص داخلی سرانه، بر مبنای قدرت خرید	۶۵.۵۹۶ دلار بین‌المللی	۹.۵۵۲ دلار بین‌المللی
امید به زندگی هنگام تولد	۸۰.۷ سال	۶۷.۱ سال
متوسط ساعات کار هفتگی	۳۳.۵ ساعت	۳۹.۵ ساعت
مرگ و میر شیرخواران، در هر هزار تولد زنده	۵.۰	۳۲.۷

گروه‌بندی در نمودارهای رفاهی بر مبنای میانگین آزادی اقتصادی در دوره‌های مشخص انجام شده است؛ این گروه‌ها لزوماً با چهارک‌های رتبه‌بندی سال ۲۰۲۴ یکسان نیستند.

تولید ناخالص داخلی سرانه در گروه آزادتر حدود ۶.۹ برابر است؛ امید به زندگی حدود ۱۴ سال بیشتر و متوسط ساعات کار هفتگی ۶ ساعت کمتر است. مرگومیر شیرخواران زیر یک سال در گروه دارای کمترین آزادی اقتصادی، ۳۲.۷ و در گروه دارای بیشترین آزادی، ۵ مورد در هر هزار تولد زنده است؛ یعنی در گروه نخست حدود ۶.۵ برابر است. گزارش همچنین رضایت بیشتر از زندگی، فساد کمتر و عملکرد محیط‌زیستی بهتر را در گروه آزادتر نشان می‌دهد.

در نمودار مربوط به دهک پایین، متوسط آستانه درآمدی ۱۰ درصد کم‌درآمد جامعه در گروه آزادتر ۹,۱۶۵ دلار بین‌المللی و در گروه کم‌آزادی ۱,۲۸۹ دلار است؛ حدود ۷.۱ برابر. این معیار، میانگین درآمد افراد دهک پایین نیست. همچنین سهم دهک پایین از کل درآمد، رابطه روشنی با آزادی اقتصادی ندارد؛ بنابراین این یافته را نمی‌توان به معنای کاهش قطعی نابرابری دانست.

این مقایسه‌ها نیز به‌تنهایی اثبات نمی‌کنند که تمام تفاوت‌های رفاهی، معلول آزادی اقتصادی‌اند. نمودارهای گزارش عمدتاً از میانگین بلندمدت آزادی اقتصادی و داده‌های رفاهی با سال‌های مرجع متفاوت استفاده می‌کنند؛ درآمد، کیفیت حکمرانی، آموزش و سایر شرایط نیز در نتایج نقش دارند.

❖ ایران در مقایسه با منطقه؛ فاصله با مسیرهای متفاوت

مقایسه با اقتصادهای منطقه و پیرامون ایران، فاصله کشور را با محیط‌های اقتصادی متفاوت روشن می‌کند. جدول ۳، رتبه و امتیاز ایران و اقتصادهای منتخب را نشان می‌دهد.

جدول ۳. جایگاه ایران در مقایسه با اقتصادهای منتخب منطقه؛ داده‌های ۲۰۲۴

امتیاز از ۱۰	رتبه جهانی	اقتصاد منتخب منطقه و پیرامون ایران
۷.۷۶	۲۶	گرجستان
۷.۵۲	۳۸	ارمنستان
۷.۴۹	۴۰	بحرین
۷.۴۲	۴۶	امارات متحده عربی
۷.۳۸	۵۰	اردن
۷.۱۷	۶۰	عربستان سعودی
۶.۹۷	۷۰	قطر
۶.۶۲	۸۸	عمان
۶.۱۰	۱۱۳	آذربایجان
۵.۵۸	۱۴۲	ترکیه
۴.۸۵	۱۵۲	عراق
۴.۵۱	۱۶۰	ایران

مقایسه ایران و امارات نشان می‌دهد فاصله آزادی اقتصادی را نمی‌توان صرفاً با اندازه دولت توضیح داد. امتیاز ایران در حوزه اندازه دولت ۶.۹۵ و امتیاز امارات ۵.۶۹ است؛ اما در آزادی تجارت بین‌المللی، امتیاز ایران ۲.۴۳ در برابر ۸.۶۲ امارات و در نظام حقوقی و حقوق مالکیت، ۳.۳۹ در برابر ۷.۰۸ است. این تفاوت نشان می‌دهد مزیت نسبی در یک حوزه، ضعف سایر حوزه‌ها را جبران نمی‌کند؛ برای ایران، دسترسی به بازار و امنیت حقوقی سرمایه‌گذاری، دو محور مهم بررسی اصلاحات هستند.

منطقه، وضعیت یکدستی ندارد: گرجستان و ارمنستان جایگاه نسبتاً بالایی دارند؛ چند اقتصاد خلیج فارس در نیمه بالای جدول قرار گرفته‌اند؛ و ترکیه و عراق در گروه کم‌آزادی هستند. بنابراین، برای شناخت فرصت‌های اصلاح در ایران، باید به ترکیب مؤلفه‌ها توجه کرد. برای نمونه، امتیاز ترکیه در «پول سالم»^۱ فقط ۲.۶۸ است؛ ضعف ثبات پولی می‌تواند حتی در اقتصادی با ارتباطات تجاری گسترده، آزادی اقتصادی را محدود کند.

❖ مسئله ایران دقیقاً کجاست؟

رتبه کلی ایران به‌تنهایی مشخص نمی‌کند محدودیت‌ها در کدام حوزه‌ها شدیدترند. جدول ۴، با تفکیک پنج حوزه شاخص، زمینه شناسایی اولویت‌های اصلاح را فراهم می‌کند.

جدول ۴. امتیاز و رتبه ایران در پنج حوزه شاخص آزادی اقتصادی؛ داده‌های ۲۰۲۴

رتبه ایران	امتیاز ایران	حوزه شاخص
۶۹	۶.۹۵	اندازه دولت
۱۴۲	۳.۳۹	نظام حقوقی و حقوق مالکیت
۱۴۷	۵.۰۳	پول سالم
۱۶۵	۲.۴۳	آزادی تجارت بین‌المللی
۱۵۵	۴.۷۶	مقررات

در چارچوب این شاخص، مسئله اصلی ایران در حوزه‌هایی است که امکان برنامه‌ریزی، امنیت سرمایه‌گذاری و دسترسی به بازار را تعیین می‌کنند؛ بنابراین بهبود آزادی اقتصادی نیازمند اصلاح هم‌زمان این حوزه‌هاست. ضعیف‌ترین حوزه ایران، آزادی تجارت بین‌المللی است؛ با آخرین رتبه در میان ۱۶۵ اقتصاد. حقوق مالکیت و نظام حقوقی نیز امتیاز بسیار پایینی دارند. اندازه دولت، بهترین جایگاه نسبی ایران را در این شاخص نشان می‌دهد. این امتیاز به‌تنهایی به معنای کارآمدی دولت یا پایین‌بودن تمام انواع مداخله نیست.

این ترکیب، پیام مشخصی برای تحلیل اصلاحات دارد: تمرکز صرف بر کاهش اندازه دولت، بخش مهمی از مسئله را پوشش نمی‌دهد. امنیت قراردادهای، ثبات پولی، امکان مبادله و کیفیت مقررات، باید در قانون توجه قرار گیرند. برای تولیدکننده، ضعف این حوزه‌ها می‌تواند به دشواری تأمین نهاده و فناوری، افزایش هزینه مبادله، کاهش افق سرمایه‌گذاری و نااطمینانی درباره بازده فعالیت منجر شود. این موارد، برداشت تحلیلی از مؤلفه‌های شاخص هستند.

^۱ پول سالم، به ثبات پولی، تورم پایین و باثبات و امکان دسترسی به ارزش‌های معتبر مربوط می‌شود.

همچنین رتبه تجارت ایران را نمی‌توان فقط به سیاست داخلی یا فقط به تحریم نسبت داد؛ جدول گزارش، سهم مستقل این عوامل را تفکیک نمی‌کند.

❖ پیام برای ایران و بخش خصوصی اصفهان

بر پایه یافته‌های گزارش، پیشنهادهای این یادداشت برای ایران و بخش خصوصی اصفهان عبارت‌اند از:

✓ **ثبات و پیش‌بینی‌پذیری:** کاهش تغییرات ناگهانی مقررات ارزی، تجاری و تولیدی و اعلام زمان کافی برای اجرای تصمیمات.

✓ **امنیت قرارداد و سرمایه‌گذاری:** تقویت اجرای قراردادها، شفافیت رسیدگی به اختلافات و حفاظت مؤثر از حقوق مالکیت.

✓ **کاهش هزینه مبادله:** تسهیل تشریفات تجاری و دسترسی بنگاه‌ها به نهاده، فناوری و بازار، در حدود اختیارات داخلی.

✓ **اصلاح مقررات با سنجش نتیجه:** ارزیابی تغییرات بر اساس زمان و هزینه واقعی فعالیت بنگاه، همراه با حفظ الزامات سلامت، ایمنی و محیط‌زیست.

برای اتاق بازرگانی اصفهان، اقدام پیشنهادی، تهیه گزارش فصلی از زمان و هزینه ترخیص کالا، اخذ مجوز و حل اختلافات تجاری است. در این گزارش، موانع قابل حل در سطح استان از موانع نیازمند پیگیری ملی تفکیک شوند و تغییرات مقررات و زمان وصول مطالبات نیز پایش شوند. چنین گزارشی، مبنایی برای مطالبه اصلاحات مشخص و سنجش اثر آن‌ها بر فعالیت بنگاه‌ها فراهم می‌کند.

❖ محیط‌زیست؛ پیوند آزادی با مسئولیت

فصل دوم گزارش به نقش بازارها در حفاظت محیط‌زیست می‌پردازد و بر حقوق مالکیت روشن، انتقال اطلاعات از طریق قیمت‌ها و انگیزه نوآوری تأکید می‌کند. مسئله مرکزی آن، فعالیت‌هایی است که منفعتشان خصوصی و هزینه تخریبشان بر دوش جامعه است.

برای اصفهان، برداشت کاربردی این بحث آن است که افزایش اختیار اقتصادی باید با روشن‌بودن مسئولیت مصرف منابع و جبران خسارت همراه شود. در آب، انرژی و آلودگی، حقوق بهره‌برداری شفاف، پایش معتبر و پاسخ‌گویی درباره هزینه‌های تحمیل‌شده به دیگران، شرط کارآمدی سازوکارهای اقتصادی‌اند. این پیشنهاد، کاربرد تحلیلی بحث گزارش در شرایط استان است.

پیام پایانی: جایگاه ایران در شاخص فریزر، تصویری از محدودیت انتخاب و مبادله اقتصادی ارائه می‌دهد. بهبود این وضعیت، از مسیر قواعد قابل اعتماد، پول باثبات، حقوق مالکیت امن و مقررات کارآمد می‌گذرد؛ شرایطی که می‌تواند سرمایه‌گذاری مولد را تقویت کند و فرصت بیشتری برای ارتقای رفاه ایجاد کند.